

Gogolovy *Petrohradské povídky*. Bloudění labyrintem a hledání středu

Jan VOREL

Ostravská univerzita v Ostravě
jan.vorel@osu.cz

Recibido: Marzo de 2003

Aceptado: Abril de 2004

Resumé

V úvodu sumarizujeme existující pohledy na Gogolovu tvorbu. Její povahu nejlépe osvětlují postřehy V. Poznera, V. Rozanova a A. Bělého. Jejich pojmům je označení této tvůrčí osobnosti jako „malíře mrtvých duší v žijících tělech“. Tyto prvky nalzáme v cyklu krátkých prozaických útvarů *Petrohradské povídky*. Jedna z povídek – *Portrét* ovšem vybočuje z tohoto tradičního pojetí. Zde se autor pokouší nalézt cesty z bloudění v labyrintu světa. Jeden z hlavních hrdinů povídky směřuje z temnot mytologického chaosu ke středu. V okamžiku, kdy se povídka proměňuje v esej o smyslu umění, mění se i Gogolův pohled na svět. Moment mystického setrvání v uměleckém díle je momentem prozáření světa. Člověk tak prostřednictvím vnitřní krásy umění získává svoji duševní integritu a Gogolova poetika ztrácí svoji „ničitelskou sílu“.

Klíčová slova: *Petrohradské povídky* N. V. Gogola, interpretace, povídka *Portrét*, kosmizace prostoru, esej o umění, smysl umění, proměna poetiky

Resumen

Peterburgskie povesti de Gogol. Errar en el laberinto y buscar el centro

Al principio del artículo el autor resume las interpretaciones de la obra de Gogol, p. ej. en V. Pozner, V. Rozanov y A. Belyj. El elemento común es su idea de Gogol como un pintor de formas externas y almas muertas dentro de cuerpos vivos. Intenta revelar estas premisas en el ciclo de cuentos cortos *Peterburgskie povesti*. En el cuento *Portret* el autor señala el esfuerzo interno de Gogol por encontrar el camino del laberinto, el camino del caos mitológico al centro y a la luz. Cuando el cuento se transforma en un ensayo sobre el sentido del arte, Gogol descubre la conexión entre el mundo material y el de los ideales y encuentra la clave para el entendimiento de la existencia humana. De este modo la existencia humana llega a ser parte integral del orden cósmico general. En este punto, Gogol pierde su poder destructivo y cesa de ser el demonio de la literatura rusa como le ven normalmente los pensadores susodichos.

Palabras clave: *Peterburgskie povesti* de Gogol, modo de interpretación, el cuento *Portret*, el camino del caos mitológico a la luz, la función del arte, la salvación.

Abstract

Peterburgskie Povesti of N. Gogol: A Journey from the Mythological Chaos to the Light

The author begins his article with a survey of the existing interpretations of some of Gogol's work. The ideas of V. Pozner, V. Rozanov, A. Belyj are considered to be dominant and the most relevant. The connecting element is their idea of Gogol as a painter of outer forms and dead souls inside the living bodies. The author of the article tries to disclose these postulates in the short story cycle *Peterburgskie povesti*. By means of the short story *Portret* the author points at Gogol's internal effort to find the way out of the maze, the journey out of the "mythological chaos" to "the centre" and to "the light". The moment when the short story changes into an essay on the meaning of the art, Gogol discovers the correlation between the material world and the world of ideas and finds the key to understanding of the human existence. And thus – through art that brings light, calm, and peace – human existence becomes an integral part of the cosmic order. Here, at least for a while Gogol loses his "destructive power" and ceases to be the "demon of Russian literature" as he is usually referred to, especially by the above mentioned thinkers

Key words: *Peterburgskie povesti* of N. Gogol, interpretation, short story *Portret*, a journey from the mythological chaos, centrum securitatis, the role of art, salvation.

Поприщин восклицаящий: «Дайте мне тройку коней, чтобы скорей умчаться из этого мира». Такой Гоголь 1836 года,...
 Андрей БЕЛЫЙ (1990): 96

Byl geniálním malířem vnějších forem a jejich vyobrazením vtiskl jakýmsi kouzlem takovou životnost a plastickou výraznost, že si nikdo ani nepovšiml, že za těmi formami vlastně ani nic nestojí, že chybí duše, že tu není nikdo, kdo by tyto formy nosil.
 Vasilij ROZANOV (2000): 82

В *Мертвых душах* нет положительных героев, это мир наоборот, не истинный мир. И чтобы его изобразить, необходимо знание мира истинного, деформацией которого является современная деятельность.
 Андрей Белый (ЧИСТЯКОВА [1990]: 90)

Můžeme vést spory o metafyzické otázce naprosté svobody volby, avšak lidská tvořivost, schopnost jednat podle svých vnitřních pohnutek, podle motivů více či méně vysoké hodnoty a nakonec podle samotného ideálu dokonalého dobra – to není metafyzická otázka, ale fakt duševní zkušenosti.
 Vladimir SOLOVJEV (1997): 49

V Poznerově knize *Moderní ruská literatura 1885 – 1932* je Gogolova tvorba charakterizována jako *antirealistický proud* v ruské literatuře. Podle Poznera v sobě Gogol skrývá „hroznou sílu ničitelkou“:

Gogolem dala se ruská literatura ruská literatura rázně na cestu ničení reálnosti. Gogol se nám dnes jeví omnoho větším popěračem skutečnosti než realistou. Kreslil vždy *mrtvé duše* – ne že by chtěl vydati všeobecnému výsměchu neřesti současné společnosti, ale že se stal, jsa naplněn nenávistí k životu, jeho pomlouvačem a zlehčovatelem. (...) Gogol je malířem mrtvých duší v žijících tělech,... Všecky jeho postavy, jež tráví čas hašteříce se, klamajíce se a lhouce si navzájem, nejsou karikaturami lidstva, ale oživenými loutkami umělého života, hotovými vrátiti se v nicotu, do seznamu oněch mrtvých duší... POZNER (1932): 6, 7.

Pod tímto zorným úhlem se tedy podívejme na cyklus povídek nesoucí název *Petrohradské povídky (1835 – 1842)*, jež, jak je zřejmé z názvu tohoto pozoruhodného literárního díla, spojuje (výjimkou je povídka *Kočár*¹) jediný narativní topos – město Petrohrad. Jeho popis jako beztvareho a nezjevného prostoru ponořeného do nejhlubšího spánku vyvolává představu mýtického chaosu před stvořením. Dominantou prostoru jsou průzračné, lehké stíny, domů a chodců kladoucí se v dlouhých klínech na zem, tma, neurčitá mlhavá vlhkost a vodní hlubina obklopující celé město².

Život v takovém prostoru je pouze jediným zmateným snem. „Všechno je klam a mam, všechno je chiméra, všechno je jiné, než se zdá“ (GOGOL [1984]: 44). Svět *Petrohradských povídek* je světem „navyklých a dávno opotřebovaných forem“. Vše zde funguje jako by mechanicky, vše podléhá přísnému zákonu přesnosti a jednot-

¹ Ladislav Zdražil v doslovu k českému vydání *Petrohradských povídek* vysvětluje tento fenomén zvykem autora zařazovat „do předem, záměrně a přísně komponovaných knih *cizí těleso* - text, který ostatní práce odstiňuje asi tak, jako nesouměrný detail v celku středověké architektury.“ (SOLOGUB [1980]: 199.)

² Gaston Bachelard ve své knize *Voda a sny* (BACHELARD [1997]) takovou matérii nazývá „těžkou vodou, která je hlubší, nehybnější a ospalejší než jiné nehybné vody“. Ta představuje v lidském podvědomí materiální podklad nebytí, je symbolem úplného spánku, smrti „nikoliv herakleitovské, která nás unáší do dále s proudem, jako proud“, ale smrti nehybné, „jež zůstává s námi, vedle nás, v nás“, a která vše, co by mohlo skutečně být rozkládá a pohlcuje.

várnosti. Lidé pohybující se v tomto prostoru jsou jacísi podivní tvorové, kteří člověku plnému života a citů připadají jako „kráčejíci kamenné rakve s mrtvolou místo srdce“. „Ti lidé nemají žádného koníčka; jdou a nedívají se na nic, mlčí a nemyslí si nic“ (GOGOL [1984]: 199, 113). Mezi duchem a světem se náhle otevírá propast, která se již nikdy zcela nezavře. Duch a svět jako by se náhle odcizili, ba dokonce zneprátelili. Lidské bytosti jsou tak natrvalo a s jen malou nadějí na vymanění se z věčného koloběhu vznikání a zanikání uvězněny v tomto prostoru. Ústřední postavy většiny povídek marně hledají kolem sebe nějaký pevný bod, obrys nebo tvar. Vše se rozpouští a stává se substanciální nicotou. Malíř Piskarev (*Něvská třída*) nenachází žádnou odezvu na svoji *duchovní potřebu lásky*. Objevení trhliny, jež odděluje člověka a místo, kam byl uložen svět, stojí u zrodu jeho pocitu osamocení lidského jedince uprostřed kosmu, pocitu dokonalé jinakosti vlastního bytí a bytí celého světa. V jeho vědomí se tak svět ve své podstatě zjevuje jako temnota, smrt, zklamání a zvrácenost. Život malíře Čartkova (*Portrét*) se proměňuje v peklo. V jeho duši postupně vysychá mocná hudba poezie, už jen slabě rozechvívá duši a neproniká hluboko k srdci. Setkání s krásou už nemění svěží síly ducha v oheň a všechny vyhaslé city jsou přístupnější zvuku zlata. Major Kovaljov (*Nos*), Bašmačkin (*Plášť*) a Popriščin (*Bláznovy zápisky*) ztrácí svoje lidství a proměňují v dobře fungující součástky jakéhosi velkého mechanismu. V okamžiku, kdy ztrácí svoji „funkčnost“ v tomto podivném „hodinovém stroji“, který v pohybu udržuje snad už jen setrvačná síla, stávají se nepotřebnými a přicházejí i o svoji fyzickou existenci.

„Gogolovská“ vize světa jako prostoru jevícího se v nepravé, mystifikované podobě, atmosféra strachu, odcizení a trvale hrozícího nebezpečí ztráty vlastní tváře se v kontextu ruské literatury přelomu 19. a 20. století stává dominantou poetiky F. Sologuba. Postavy Sologubových literárních děl, jako např. Peredonov - hlavní představitel románu *Posedlý* (1905), se stávají oběťmi jakéhosi falešného vědomí, podivného světa, hrozného, nelidského, trýznivé skutečnosti, ve které panuje „duch odvěkého zmatení. V románu jsme svědky rozpadu osobnosti, proměny duše bloudící, zlé, tupé a doslova psychopaticky *posedlé* strachem v duši mrtvou: „Jeho oči byly teď už docela bezduché, jako by dohasínaly, a někdy se dokonce zdálo, že to jsou oči mrtvého člověka“ (SOLOGUB [1980]: 204). Vše v románu směřuje proti odvěké a přirozené lidské touze najít smysl. bytí. Podobně jako většině hrdinům Gogolových *Petrohradských povídek* se ani Peredonovi nedaří najít pro sebe pravdu, bloudí a pomalu hyne. Realita se mu rozpadá před očima a proměňuje se v přízrak podobný tomu nejděsivějšímu snu. Vše v tomto světě je podivně mlhavé, neproniknuté slunečním světlem, a jen s vypětím posledních sil přemáhající spánek vtahující do „říše věčného klidu“: „Uprostřed této nudy na ulicích a v domech, pod tímto odcizeným nebem, po špinavé a bezmocné zemi kráčel Peredonov sklíčen podivnými obavami – a nebylo pro něho spásy na nebi ani útěchy na zemi, protože i nyní jako vždy hleděl na svět mrtvolnými očima jako démon trápený v chmurném osamění strachem a steskem.“ „Zaslepen iluzemi jednotlivé osoby a jednotlivého žití nechápal dionýské, živelné extáze, jimiž příroda jása a úpí. Byl slepý a ubohý jako tak mnohý z nás.“ (SOLOGUB [1980]: 77, 193) Nejen Peredonov, ale i ostatní postavy románu budí dojem více „zaběhnutého mechanického mlýnku“ než člo-

věka živého obdařeného duší: dojem člověka jež dávno zemřel a jehož při životě drží jakási podivná setrvačná síla. „Říká se, že existuje duše, nikdy jsem ji neviděla“, prohlašuje jedna z nich (SOLOGUB [1980]: 222). Ladislav Zadražil v doslovu k českému vydání románu velmi dobře vystihuje, jaké místo zaujímá román F. Sologuba v kontextu ruské literatury 19. a 20. století:

Sologubův groteskně tragický příběh, který demonstruje *co to znamená dílo vyrostlé z duše, a pravda duše vůbec, a v jak otřesné podobě může být člověku ukázána tma a děsivý nedostatek světa*, je jedním z posledních velkých románů klasické ruské literatury a vedle *Petrohradu* A. Bělého jedním z prvních románů literatury moderní... SOLOGUB (1980): 270.

Rozhlédneme-li se po dějinách světové literatury, nezůstává Gogol a později pak samozřejmě i Sologub se svými pocity osamocen. Podobnou existenciální situaci je podle našeho názoru možné nalézt ve světě většiny próz Franze Kafky. Např. ústřední postava románu *Proces* - Josef K., se proviní tím, že připustí „úplné zmechanizování svého života, beze zbytku se zařadí do strojově pravidelného dění“ a „přichází tím o vše, co člověka dělá člověkem“ (KAFKA [1965]: 263-276). Josef K. odpadne od *Zákona*, jemuž podle Kafky každý podléhá, a který se nejstručněji a nejvšeobecněji snad dá vyjádřit příkazem: *Buď člověkem!* Jeho „metafyzická řízeň“ nemůže být nikdy ukojena, nenachází odpověď na svou otázku po pravém životě, neboť v pravou chvíli nepoznává skutečnou hodnotu *Zákona* (viz 9. kapitola: *V chrámu*). A tak jeho tragický konec je předznamenán slovy dveřníka z často citovaného podobství: „Tudy nemohl být nikdo jiný vpuštěn, neboť tento vchod byl určen jen pro tebe. Ted' půjdu a zavřu ho.“ (KAFKA [1965]: 213). Posvátný svazek mezi individuálním bytím a všeobecnem tak není vůbec uzavřen a hlavní hrdinové trpí ztrátou „středu“, ztrátou jakéhokoliv integrujícího principu.

Na rozdíl od Sologuba a Kafky se ovšem Gogolovi v jedné z povídek „petrohradského cyklu“ podaří za temnou skutečností zahlédnout ne nicotu, ale jiný, nevyjádřitelný a nezvažitelný svět, naplňující srdce ne úzkostí, ale klidem a harmonií. Touto povídkou je bezpochyby *Podobizna*, v jejímž závěru jsme svědky nalezení duchovních hodnot a jejich promítnutí do chaoticky uspořádaného světa. Pozorujeme zde totiž jakousi *cestu do středu*, představující obřad přechodu od profánního k posvátnému, od efemérního a iluzorního k realitě a věčnosti, od smrti k životu, od člověka k božství. Dosažení *středu* se tak rovná *posvěcení – iniciaci*. Před existencí dosud bezduchou, profánní a iluzorní se najednou otevírá nový, plnější, reálnější a trvalejší rozměr bytí. („Střed je tedy zónou posvátnosti *par excellence*, zónou absolutní reality.“ ELIADE [1997]: 19) Člověk dosahující *středu* odmítá ontologickou neregulovatelnost světa, stává se jeho spolutvůrcem v kosmické rovině. Prostoru je tak propůjčena forma, realita, z *chaosu* se stává *kosmos*. Hmotný svět ovládne „světlo a život“. Pod vlivem integrujícího principu, jímž je „skutečná, živoucí duše“, se proměňuje v organický celek a kosmický smysl začíná odhalovat svou „vnitřní plnost, svůj hlubší smysl.“ (SOLOVJEV, V. [1997]: 34, 69).

Takovou cestou *do středu, prozářením* je zde umění vracející světu a lidem ztracený vnitřní řád a harmonii, a ve kterém je pro člověka „ukryta představa božského, nebeského ráje, a proto umění stojí nade vším“. Úkolem umělce je podle Gogola

jemným instiktem vycítit, že každý předmět v sobě skrývá nějakou myšlenku a nacházet ve všem *vnitřní smysl*. Vše, co projde *očistným ohněm umělcovy duše* se stává ideálním. Podle Vladimira Solovjeva (SOLOVJEV [1997]: 111, 115) je „vnitřní a kosmický růst bytosti, která ani neexistuje sama od sebe, ani není ideálním bytím, možný pouze na základě jejího vztahu vůči absolutnu, tj. *účastní-li se svým životem ve všeobecném kosmickém procesu, který můžeme chápat jako postupné ztělesnění idejí*. Jednotlivé bytí je ideální nebo hodnotné podle toho, do jaké míry nepopírá všeobecně a do jaké míry se mu otevírá. Hmotné bytí může být tedy zařazeno do všeobecného řádu jedině prozářením, oduševněním“.

V okamžiku, kdy se povídka proměňuje v esej o smyslu umění, objevuje Gogol prostřednictvím stárnoucího malíře souvztažnost tohoto světa se „světem idejí“ a nalézá klíč k pochopení lidského bytí. Tím ovšem ztrácí svoji *ničitelskou sílu* a přestává být, alespoň na okamžik, *démonem ruské literatury*, za kterého je např. už výše zmíněným Vladimírem Poznerem, ale i mnoha dalšími literárními kritiky a mysliteli počátku 20. století (Andrej Bělyj, Vasilij Rozanov...) považován: „Neboť veliké umělecké dílo vstupuje na svět, aby přineslo všem lidem klid a mír.“ (GOGOL [1984]: 126).

Excerpovaná próza

- GOGOL, N. V. (1951): *Povesti, Sobranije sočinenij, Chudožestvennaja literatura*, Moskva.
 GOGOL, N. V. (1984): *Portrét*. In: *Petrohradské povídky*, přel. A. Nováková, doslov napsal L. Zadražil, Lidové nakladatelství, Praha.
 KAFKA, F. (1965): *Proces*, přel. D. a P. Eisnerovi, doslov napsal E. Goldstücker, SPN, Praha.
 СОЛОГУБ, Ф. (1995): *Мелкий бес*, Booking International, Paris.
 SOLOGUB, F. (1980): *Posedlý*, přel. J. Piskáček, doslov napsal L. Zadražil, Vyšehrad, Praha.

Literatura

- BACHELARD, G. (1997): *Voda a sny (eseje o obraznosti hmoty)*, přel. J. Hamzová, Mladá fronta, Praha.
 БЕЛЫЙ, А. (1990): «Непонятый Гоголь», *Вопросы философии*, Москва, 1990/№ 11, s. 94 – 99.
 ЧИСТЯКОВА, Э. И. (1990): «Эстетическое христианство Андрея Белого», *Вопросы философии*, Москва, 1990/№ 11, s. 85 – 94.
 ELIADE, M. (1997): *Mýtus o věčném návratu*, přel. E. Sreinbingerová, OIKOYMENH, Praha.
 SOLOVJEV, V. (1997): *Idea nadčlověka*, přel. A. Černošous, Votobia, Olomouc.
 POZNER, V. (1932): *Moderní ruská literatura 1885 – 1932*, přel. V. Szatháryová – Vlčková, Jan Laichter, Praha.
 ROZANOV, V. (2000): „Legenda o velkém inkvizitorovi F. M. Dostojevského“ *Velký inkvizitor*, přel. L. Zadražil, Velehrad, Olomouc, s. 71 – 213.